

Malét-Szabó Erika

Viktimológia

Bevezető gondolatok

Az elesettek védelme és segítése szinte egyidős az emberrel. A saját fajtárs védelmezése a fajfenntartás érdekeit szolgáló biológiai program, amit az is bizonyít, hogy már az állatvilágban is megfigyelhető az altruizmus – mint az önzetlen segítségnyújtás – jelensége. (DUGATKIN 1997) Ennek ellenére az áldozatokkal mint a büntetőeljárás sértetti felével való tudatos foglalkozás, az úgynevezett *áldozatbarát eljárásrend* kialakítása és gyakorlata igen rövid múltra tekint vissza.

A büntetőeljárás elsődleges feladata a megtörtént bűncselekményről való mielőbbi tudomásszerzés, a körülmények felderítése, a tettes elfogása, valamint az adott bűncselekmény bizonyítása. Mindemellet az áldozatok védelmének szempontja könnyen a háttérbe szorulhat. Akkor válik „csak” létfontosságúvá, amikor kiderül, hogy az adott bűncselekmény sikeres felderítésének előfeltétele, hogy az áldozattá vált sértett féllel a munkatársak valóban fel tudják venni a kapcsolatot, és elérjék, hogy hajlandó legyen felidézni és elmondani mindazt, ami vele történt. Mindehhez pedig egyrészt elengedhetetlen, hogy olyan megfelelő fizikai és személyi feltételeket tudjanak teremteni, amelyek segítségével megelőzhető, hogy – az áldozattal való nem megfelelő bánásmód révén – maga az eljárás okozzon további sérülést. Másrészt az is kiemelten fontos, hogy az adott munkatársnak pontos ismeretei legyenek az áldozatok pszichológiájáról, és rendelkezzen azon kommunikációs eszközökkel, amelyekkel elősegíthető az áldozattá vált és ebből következően súlyos stresszhelyzetben lévő –esetenként traumatizált – személlyel való hatékony kommunikáció.

Jelen fejezet ehhez szolgáltat specifikus ismereteket, miközben azt az álláspontot is képviseli, hogy csak a jó együttműködés, az egymás valódi megértése vezethet a hatékonyan felderített bűncselekményekhez és az állampolgárok rendvédelmi szervekkel való elégedettségéhez.

A viktimológia fogalma

A viktimológia a latin *victima* (áldozat) és a görög *logosz* (tan) szavak összetétele, azaz áldozattanként fordítható le. Először 1949-ben szerepelt nyomtatott műben, mégpedig Friderick Wertham *Az erőszak megjelenési formáció* című könyvében. (WERTHAM 1949)

Az áldozat szerepe és jelentősége történelmi viszonylatban

Történetileg az *ősközösségig* visszanyúlik az áldozatról való gondoskodás, bár ekkor mindez elsősorban az egyént ért, közösségileg is elítélt sérelem megtorlását jelentette a szenvedő fél vagy családtagjai kárpótlásának érdekében. Ez az úgynevezett *naturális igazságszolgáltatás* – figyelembe véve, hogy a vérbosszú vagy a megtorlás maga is sok esetben áldozatot követelt – nem feltétlenül volt előnyös az áldozat számára.

Később, a *közhatalom* létrejöttével az erőszakhoz és így a megtorláshoz való jog a sértett féltől az államhoz került, amely maga után vonta a közhatalmi (állami) igazságszolgáltatás kialakulását. Ekkor kezdett el differenciálódni a bűn és a bűnös megítélése a szerint, hogy:

- milyen volt a *társadalmi helyzete* a sértettnek és az elkövetőnek;
- volt-e a sértettnek előzetesen a bűncselekmény elkövetésére *ösztönző magatartása*;
- milyen *kapcsolat* volt előzőleg az áldozat és az elkövető között. (TÓTH 2003)

Ekkor vált közügyggyé a bűncselekmények üldözése és magánügyggyé az egyéni sérelem, a sérelem megtorlása pedig már nem a teljes közösség, hanem egy kialakított apparátus feladata lett.

A *középkor* egyik jelentős büntetőkönyve, az 1532-ben készült Peinliche Halsgerichtsordnung például a sértett fél kezdeményezésétől tette függővé bizonyos bűncselekményekkel – mint a házasságtörés, erőszakos nemi közöszülés stb. – kapcsolatos büntetőeljárás kezdeményezését. Mindez elsősorban

a sértett fél védelmét kívánta szolgálni azzal, hogy ha már az állam nem tudta megvédeni, akkor megóvja a családot a gyaláztatótól. Ez szinte tökéletes összhangban van a jelenkori áldozatvédelmi törekvésekkel, amely az emberi humánumot helyezi a központba.

A 19. század elejéig a *klasszikus büntetőjogi iskola* a bűnözés elleni küzdelmet elsősorban büntetőjogi kérdésnek tekintette, amelynek központi lényege a bűncselekmények megtorlása volt. A kriminológiai kutatásokban később – az áldozatra vonatkoztatva – több nézőpont is megjelent. A kriminálszociológiai irányzat szerint a bűnözés oka maga a társadalom, így a bűnöző nem különbözik az erkölcsös embertől, mert a társadalmi körülmények miatt válik elkövetővé. Eszerint az áldozat épp úgy a társadalmi berendezkedés áldozatának tekinthető, mint az elkövető. Ezzel szemben a kriminálantropológiai irányzat azt vallja, hogy léteznek olyan egyéni tulajdonságok, amelyek oksági összefüggésbe hozhatók a bűnözővé válással. Ennek megfelelően pedig a sértett oldaláról is feltételezhetők olyan tulajdonságok, amelyek valószínűbbé teszik azt, hogy bűncselekmények áldozatává váljanak. Manapság, figyelembe véve a vonatkozó kutatási eredményeket az úgynevezett *multifaktoriális (többtényezős) megközelítés* van érvényben, amely egyszerre veszi figyelembe az emberi szervezetben rejlő, valamint a külső környezetből eredő tényezőket. (TRADE 1912) A többtényezős megközelítés a tett és a tettes közötti dinamika vizsgálatát helyezte a középpontba, ami szükségszerűen elvezetett a *viktimológia* létrejöttéhez.

A viktimológia megszületése

Folytatva a megkezdett gondolatsort kijelenthetjük, a 20. század elején megfogalmazódtak már olyan gondolatok, amelyek egyértelműen hangsúlyozták az áldozatok szerepének fontosságát a bűncselekmények létrejöttében. Trade az áldozat és a tettes közötti kölcsönös összefüggésekre, az áldozat magatartásának a szerepére hívja fel a figyelmet. (GAROFALO 1914) Garofalo pedig már egyenesen az áldozat támadásra provokáló magatartásáról beszél. (DAIGLE 2018)

Ezt követően egyre több olyan tanulmány jelent meg, amelyekben arról lehetett olvasni, hogy a sértettek a személyiségük, az elkövetőhöz való viszonyuk, az adott szituációban tanúsított magatartásuk stb. révén közrejátszanak abban, hogy bűncselekmények áldozatává váljanak. Ez vezetett a *viktimológia* tudományának kialakulásához. Eleinte a fő vizsgálatási területe annak

meghatározása volt, hogy az áldozat milyen módon járult hozzá az adott bűncselekményhez. Ezen megközelítésből fejlődött ki az alábbi – egymástól nem minden esetben teljesen elkülöníthető – három koncepció: (DAIGLE 2018)

- Az *áldozati kiváltás* (*victim precipitation*) koncepciója annak a vizsgálátát célozza, mennyire volt felelős maga az áldozat a bűncselekmény kialakulásáért. Abból indul ki, hogy egy bűncselekménynek mindig van elkövetője és áldozata, akiknek feltételezhetően van előtörténetük is. A koncepció problémája, hogy hajlamos az áldozatot hibáztatni, miközben tagadja vagy csökkenti az elkövető szerepét.
- Az *áldozati ösztönzés* (*victim facilitation*) koncepciójának lényege, hogy létezik olyan áldozati viselkedés, amely megkönnyíti az elkövető számára a bűncselekmény elkövetését (például pénztárca látható és elérhető helyen való felügyelet nélkül hagyása). Az áldozati ösztönzés a kiváltással szemben nem vonja maga után sem az áldozat hibáztatását, sem annak felelőssé tételét.
- Az *áldozati provokáció* (*victim provocation*) koncepciójának lényege, hogy az áldozat tesz valamit, amely az elkövetőt a bűncselekmény elkövetésére ösztönzi. Itt hangsúlyos az a gondolat, hogy az áldozat e viselkedése nélkül valószínűleg nem jelenne meg maga a bűncselekmény. (Például egy férfi megtámad egy másikat, aki előránt egy fegyvert, és lelövi. Itt az áldozattá vált férfi támadó magatartása váltotta ki az elkövető által leadott lövést.) Ezen koncepció szélsőséges értelmezése szerint az áldozat az egyértelműen okolható a történetekért, az elkövető valójában egyáltalán nem felelős.

A fenti megközelítésekből kiindulva számos kutató alkotta meg saját elméletét, és írta le az áldozatok különböző csoportjait, amelyek közül néhány jelentősebbet az alábbi táblázatban ismertetünk.

1. táblázat

Áldozati típusok

Hans von Hentig: az áldozat kiváltó hatása szerint	Benjamin Mendelsohn: az áldozat bűnössége szerint	Stephan Schafer: az áldozat felelőssége szerint
1. fiatal 2. nő 3. idős 4. bevándorló 5. depressziós 6. értelmi fogyatékos, egyéb mentális zavarban szenvedő 7. kapzsi 8. unalmas 9. kisebbség 10. szemérmetlen 11. magányos és kiáb- rándult 12. zsarnok 13. gátolt, mentességet élvező	1. teljesen ártatlan 2. áldozat kis bűnösség- gel (az áldozat vélet- lenül válik áldozattá) 3. az áldozat és az el- követő egyformán bűnös 4. az áldozat bűnösebb, mint az elkövető (felbuzdít, provokál) 5. nagyon bűnös áldozat (egy bűncselekmény elkövetése kapcsán válik áldozattá) 6. szimuláló/képzelt ál- dozat (aki csak képze- li, hogy áldozattá vált)	1. nem kapcsolódó áldozat (nem felelős) 2. provokáló áldozat (megosztott felelősség) 3. precipitativ (kiváltó) áldozat (a felelősség bizonyos szintje) 4. biológiai gyenge áldozat (nem felelős) 5. szociálisan gyenge (nem felelős) 6. önmagát áldozattá tevő (teljes felelősség) 7. politikai áldozat (nem felelős)

Forrás: a szerző szerkesztése DAIGLE 2018 alapján

Hans von Hentig (1948, 383–450) német kriminológus volt az, aki az elsők között hívta fel a figyelmet, és tette szisztematikus vizsgálódás tárgyává a személy és a vagyoni elleni bűncselekményeknél a sértettekhez vált személyek közvetlen szerepét a bűncselekmények kialakulásában. Elmélete szerint a bűncselekmények többsége *kettős szerkezetű*, amelyben két partner szerepel: az *elkövető* és az *áldozat*. A kettőjük közötti kapcsolatban pedig számos olyan motivációs tényező megjelenhet, amely összefüggésbe hozható a bűncselekménnyel. Sőt mindezen kicsit túllépve úgy vélte, hogy bizonyos értelemben maga az áldozat hozza létre és határozza meg a bűnözőt. Azaz szerinte a bűncselekmények nagy része potenciális elkövetők és potenciális áldozatok találkozásából keletkezik, akik között a kapcsolat lehet közömbös, érdektelen/engedelmeskedő, alávétő, elnéző/együttműködő, hozzájáruló/kihívó, sértő, csábító, ösztönző.

Az egyes bűncselekmények pszichológiája című művében részletesen elemzi, hogy milyen szerepet játszik az áldozatok személyisége egyes bűncselekmények kialakulásában. Az 1962-ben megjelent *A bűnözés* című művében pedig már mindezt komplex egységként a bűnöző embert az idő és tér erőjátékában, a környezeti tényezők hatalmában szemlélteti. Az áldozatról úgy beszél, mint a bűnöző ember környezetének egyik alkotóeleméről, amelynek számos olyan jellemzője lehet, amely hozzájárulhat a bűncselekmény kialakulásához. Ezek a jellemzők a következők: (TÓTH 2003)

- az adott *áldozati helyzet* (ami lehet elszigetelt, az elkövetőhöz közeli, illetve kiszolgáltatott);
- az áldozat *öszönző* és *gátlást feloldó* szerepe (amely szerint az áldozat lehet élvhajhászó, nyereségre vágó, agresszivitást tanúsító vagy érdektelen);
- az áldozat *csökkent ellenállási képessége* (amely érzelmi, emocionális hangulathelyzetekben, normális életátmenetek idején általában jellemzi az egyént, de épp így sajátja a perverz, az iszákos, a depresszív, valamint a túlzottan készséges embereknek);
- valamint az áldozatok *biológiája* (amely alapján az áldozat lehet védetlen, immunis, de előfordulhat öröklött sértetti helyzet, illetve léteznek visszaeső áldozatok is, akik később elkövetőkké válnak).

Fontos, hogy ő maga az áldozatok szerepének hangsúlyozását kifejezetten a *bűncselekmények megelőzési hatékonyságának* a fokozása érdekében tartotta fontosnak. Véleménye szerint ugyanis, amennyiben megismerjük az áldozatok szerepét a bűncselekmények kialakulásában, sokkal jobban képesek leszünk megérteni, ezen keresztül pedig megelőzni az egyes bűncselekmények kialakulását. Mindemellett arra is felhívta a figyelmet, hogy az áldozatok a bűncselekmények hatására *erkölcsi megrázkódtatáson* mennek keresztül, amelynek figyelembevétele szintén fontos. (TÓTH 2003) Érdekes, hogy már Hentig letette mindazon törekvések alapját, amelyek a mai áldozatvédelmi tevékenységet jellemzik.

Egyik alapgondolata szerint mindenki a *saját egyéniségének megfelelően* reagál az őt érintő eseményekre. Amennyiben megvizsgáljuk az áldozat viszonyrendszerét számos olyan tényrt tárhatunk fel, amelyek meghatározóak lehetnek az adott bűncselekmény kapcsán, ezen keresztül pedig magára a tettesre vonatkozóan is következtetéseket vonhatunk le. Különösen hasznos lehet ez a visszakövetkeztetési lánc olyan bűncselekmények esetében, ahol az áldozat és a tettes közötti kapcsolatnak fontos jelentősége van,

mint az élet és testi épség elleni bűncselekmények, a szexuális indíttatású bűncselekmények, valamint egyes vagyon elleni bűncselekmények. Ezek megelőzésében ugyanis mindezen következtetések közvetlenül is hasznosíthatóak a preventív intézkedések tervezése során. (TÓTH 2003)

Természetesen mára már e törekvések egy része meghaladottnak tekinthető, a viktimológiai tipológiák mégis hasznosak, mert segítségükkel az áldozatról szerzett különböző jellemzők alapján könnyebben kaphatunk választ arra a kérdésre, hogy az adott áldozat miért vált bűncselekmény sértettjévé. Azaz, ha figyelembe vesszük az áldozatokat jellemző egyes tulajdonságokat és a bűnügyi szituációt, akkor lehetőségünk nyílik a bűnös támadás veszélyétől megvédeni az emberek adott csoportját. Jó példa ezen komplex elemzésre Fattah áldozati tipológiája, amely számos szempontot próbál integrálni, köztük az áldozat szerepét és személyiségét is (2. táblázat).

2. táblázat

Viktimológiai tipológia az áldozatoknak a bűncselekményekben játszott szerepei és személyiségjellemzői szerint – Fattah áldozati tipológiája

Nem résztvevő	Passzív (öntudatlan, tehetetlen)
	Aktív (ellenálló)
Predispozíciók, lappangó nézetek	Biopszichológiai: szellemi, fizikai, alkati állapot, életkor, nem
	Szociális: társadalmi helyzet (elszántság, aszociális mag.)
	Pszichológiai: • rendellenes vonások, mint kapzsiság • kóros állapotok
Provokáló	Passzív: közvetett (elővigyázatlan)
	Aktív: közvetlen, egyetértő (ösztönző, ingerlő, könyörgő), nem egyetértő (agresszor, beugrató)
Résztvevő	Passzív (belenyugvás, közömbösség, egyetértés stb.)
	Aktív (hozzájáruló, együttműködő)
Hamis	Képzelt (jóhiszemű, rosszhiszemű)
	Önmaga áldozata (jóhiszemű, rosszhiszemű)

Forrás: a szerző szerkesztése TÓTH 2003, 36. alapján

Összefoglalóan elmondható, hogy azon felismerés, miszerint nem mindenki válik egyforma valószínűséggel kriminális cselekmény áldozatává, vannak

ugyanis olyan jellemzők – személyiségjellemzők, a tettetssel való kapcsolat stb. –, amelyek mindezt inkább valószínűsítik, mint más jellemzők vezettek a *viktimológia* mint a *bűnözés áldozatainak a problémáit vizsgáló bűnügyi ismeretrendszer* megszületéséhez, és irányította rá a figyelmet arra, hogy a büntetőeljárás során az áldozat szempontjának a figyelembevétele is fontos.

A viktimológia tárgya

A viktimológia fenti definíciója értelmében olyan a bűncselekmények áldozataival foglalkozó tudományt értünk alatta, amely a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek a jobb megértését célozza az ellene folyó küzdelem hatékonyabbá tétele érdekében. Ezen kiindulópontból tekintve a *viktimológia tárgya* a következő problémakörökre terjed ki: (TÓTH 2003)

1. *a sértett jogi helyzete*: az áldozatok jogi helyzetének elemzése (viktimálpozíció);
2. *a sértettek jellemzői*: a sértettek bűncselekményfajtánkénti jellemzőinek feltárása (viktimálmorfológia);
3. *rejtett bűnözés (sötét mező)*: a rejtett bűnözés nagyságrendjének vizsgálata (viktimállátencia);
4. *a sértett kapcsolata a tettetssel*: az áldozat és a tettes közötti interperszonális kapcsolat vizsgálata (viktimálinterdependencia);
5. *sértett a bűnügyi szituációban*: azon szituációk kutatása, amelyekbe a sértettek a bűncselekmény előtt, közben, majd pedig utána kerültek (viktimálhabitus);
6. *sértett a bűnüldözésben*: a sértett magatartásának a vizsgálata a bűnüldözésben (viktimálinformáció);
7. *sértett kártalanítása*: az áldozatot ért károsodások és hátrányok megállapítása, e vonatkozásban az igazságszolgáltatás hatékonyságának vizsgálata (viktimálkompenzáció);
8. *sértetté válás megelőzése*: az állampolgárok kriminális veszélyeztetettségének behatárolása, ez alapján bűnmegelőző intézkedése és a bűnös támadással szembeni védekező magatartások javaslata (viktimálprofilaxis).

Léteznek azonban olyan megközelítések is, amelyek szerint a viktimológiát ennél sokkal szélesebb spektrumban kellene értelmezni. Ezen megközelítések szerint a viktimológia tárgykörébe kell sorolni mindent, ami

az egyének vagy közösségek áldozattá válásának folyamatával foglalkozik, beleértve ebbe a bűncselekményeken túl minden olyan jelenséget is, amelyek okának, előidéző körülményeinek és feltételeinek a megelőzéséhez vagy leküzdéséhez a társadalomnak érdeke fűződik. Azaz a viktimológiának minden olyan „veszélykomplexumot” vizsgálnia szükséges, amelybe kerülve az emberek áldozatokká válhatnak. (TÓTH 2003) A viktimológia célja pedig mindezzel összefüggésben a veszélyt és ártalmat jelentő tényezők csökkentése, valamint az áldozattá válás, illetve az áldozati visszaesés megakadályozása, amely az alapvető emberi humánus megnyilvánulásának tekinthető.

Ilyen széles spektrumú megközelítésnek tekinthető az áldozattá válás folyamatának a *pszichológia-szempontú* vizsgálata is, amely alapvetően pszichológiai okokkal igyekszik magyarázni az áldozattá válás jelenségét, aminek megfelelően úgynevezett „*viktimogén*” tényezőkről beszél. Mindebből kiindulva a viktimológia a pszichológia egyik ágának is tekinthető, amely a bűncselekmények sértettjei személyiségének a megismerését, szavahihetőségét, valamint a bűncselekménnyel kapcsolatos reakcióit vizsgálja.

Túllépve a már ismertetett viktimológiai tipológiák jelenségén, manapság a *viktimológia által vizsgált főbb kérdéskörök* a következők: (DAIGLE 2018)

- A bűncselekmények áldozatainak *megtalálása*: A viktimológia egyik fontos feladata, hogy megtalálja a bűncselekmények áldozatait, hiszen az ő vizsgálatuk az alapvető céljuk. Ehhez eleinte különböző bűnügyi nyilvántartásokat vizsgáltak, de rájöttek, hogy így csak a valódi áldozatok egy részéhez tudnak eljutni, mivel magas a felderítetlen, „látens” bűnözés aránya. Ezért specifikus kutatásokat kezdtek el végezni.
- Az áldozattá válás *okainak* feltárása: Ez a viktimológia egyik legfontosabb kérdése. Bár elképzelhető, hogy valóban csak a „szerencsétlen véletlen” az, ami miatt valaki egy bűncselekmény áldozata lesz, számos elmélet született arra vonatkozóan, hogy megmagyarázzák, vajon mely jellemzők azok, amelyek alapján valaki nagyobb valószínűséggel lesz egy bűncselekmény áldozata, mint mások. A leggyakrabban alkalmazott elméletek a Laurence E. Cohen és Marcus Felson által kidolgozott *rutincselekvések* elmélete, (BORBÍRÓ et al. 2016) valamint a *kockázatos életmód* teóriája. (DAIGLE 2018)
- Az áldozattá válás *költségeinek* meghatározása, amelybe beletartoznak az eltulajdonított értéktárgyak mellett például az áldozattá válás következtében kialakult testi és lelki betegségek kapcsán keletkező

egészségügyi költségek is, valamint minden olyan költség, amely az áldozatok segítésével kapcsolatos.

- Az *ismétlődő viktimizáció* jelensége, amely arra vonatkozik, hogy vannak olyan áldozatok, akik újra és újra bűncselekmények sértettjei lesznek. Az ő specifikus vizsgálatuk is nagyon fontos célterület, amelynek eredményeként szintén számos elmélet született. A két fő megközelítés közül az egyik az egyének specifikus jellegzetességeit hangsúlyozó *kockázati heterogenitás* elmélete, a másik pedig az egyéni jellemzőkkel szemben a helyzeti tényezőket hangsúlyozó *helyzeti függőség* elmélete. (DAIGLE 2018)
- A bűncselekmények áldozata(i) és a *büntető igazságszolgáltatási rendszer* közötti viszony vizsgálata is kiemelten fontos, különösen a látens bűnözés felderítése érdekében. Ennek érdekében ugyanis meg kell érteni, vajon miért hallgatnak az áldozatok az őket ért sérelmekről, és új módszerekkel el kell érni, hogy növekedjen az áldozatok igazságszolgáltatási rendszerbe vetett bizalma.
- A bűncselekmények áldozata(i) és a *szociális szféra* közötti viszony azért is különösen hangsúlyos, mert a bűncselekmények áldozatainak védelme és támogatása az ő segítségük nélkül nem valósítható meg. Így esetükben is fontos, hogy tudatosan felkészüljenek az áldozatokkal való foglalkozásra.
- A *prevenció* kérdésköre tárgyalja mindazt, hogy miként lehet az áldozatok vizsgálatával összegyűjtött információkat megfelelően rendszerezve felhasználni a jövőbeni bűncselekmények elkövetésének megelőzése érdekében. Ehhez nagyon fontos, hogy a bűncselekményeknek az áldozatok mellett az elkövetők is a részei, így a hatékony megelőzésnek rájuk is fókuszálniuk kell. A kutatási eredmények alapján általában könnyebb a bűncselekmények elkövetésére vonatkozó lehetőséget csökkenteni, mint megváltoztatni az elkövetők szándékát. (DAIGLE 2018)

A következőkben e kérdéskörök mentén fogjuk tárgyalni, miként tud a kriminálpszichológia tudománya a rendvédelmi szervek segítségére lenni az áldozatok védelme, támogatása érdekében.

Az áldozattá „válás” pszichológiája

Számos egymásnak ellentmondó nézet létezik azzal kapcsolatban, hogy vajon vannak-e olyan jellemzői az egyénnek, amelyek hajlamossá tehetik őt az áldozattá válásra. (Z. PAPP 2017) A viktimológia tudománya kifejezetten abból a megfigyelésből ösztönözve született, hogy nem mindenki egyforma valószínűséggel válik bűncselekmény áldozatává. Az azonban, hogy ezen nem egyforma valószínűségért mennyiben tehető felelőssé maga az áldozattá vált egyén, már vitatott nézet.

Nyilvánvalónak tekinthető, hogy ha valaki nyitott táskával közlekedik, amelyben látható helyen van a pénztárcája, könnyebben válik egy zsebtolvaj áldozatává, mint az a személy, akinek a táskája zárható, és azon belül is rejtett zsebben található a pénztárcája. Ebben az esetben az az egyén, aki nyitott táskával közlekedik egyértelműen „jobb lehetőségeket kínál” a zsebtolvaj számára, mint az, akinek a tárkája zárt, ettől azonban még nem lesz büntetőjogilag felelős a bűncselekmény létrejöttéért. Miért merülhet fel mégis az a gondolat a külső szemlélőben, hogy magatartása – amelyet könnyen felelőtlennek ítéltet – közvetlenül járult hozzá a vele történetekhez, azaz részben maga is felelős érte, így „megérdemelte”, ami történt. A bűncselekményt ugyanis nem ő követte el, bármennyire is segítette a zsebtolvaj „tevékenységét” a viselkedése. Ráadásul nem tudhatjuk azt sem, hogy mi állhat a felelőtlennek tűnő magatartása háttérében. Elképzelhető, hogy épp aznap reggel romlott el a táskája zipzára, és azért dobálta csak bele a pénztárcáját láthatóan, mert rohannia kellett a gyermekével az orvoshoz. Önmagában tehát attól a tényről, hogy az egyén viselkedésének bizonyos jellemzői (valamilyen szempontból sérülékeny, kihívó magatartású stb.) könnyebbé tehetik az elkövetők számára bizonyos bűncselekmények elkövetését, nagyon fontos hangsúlyozni és egyben tudatosítani általában mindenkiben, de különösen a rendvédelmi állományban, senki nem válik „társtettessé”. Ez a szemléletmód ugyanis nem segíti elő sem a helyzet megértését, sem annak hatékony kezelését. A sértett egyéntől hátrébb lépve és az adott helyzet egészét tekintve már sokkal valószínűbb, hogy valójában megértjük mi történt, és olyan következtetéseket tudunk levonni rendszerszinten, amelyek valóban képesek elősegíteni a jövőbeni bűnmegelőzést. Ezért fontos a rendszerszemlélet, a bűncselekmény minden fontos tényezőjének együttes figyelembevétele, tudatosítása és gyakorlata a büntetőeljárás során végig, mert csak ezen keresztül válhat valóban feltárhatóvá minden körülmény és érthető meg igazán az adott helyzet.

A bűncselekmény elkövetéséért az elkövető a felelős mind büntetőjogi, mind pedig erkölcsileg. Mindennek a hangsúlyozása azért különösen fontos, mert ez a fajta *áldozathibáztatási attitűd* jelentős károkat okozhat a bűnüldözésben és az áldozatok mentálhigiénés állapotában. (Z. PAPP 2017) Egyrészt gátjává válhat annak, hogy a jövőbeni áldozatok beszámoljanak a velük történekekről a megszegyenüléstől és a hibáztatástól való félelem miatt. Másrészt azon keresztül, hogy az egyén magát kezdi el okolni a vele történekeért – amivel egyben azt kezdi elhinni, tehetett volna azért, hogy elkerülje mindezt –, nagyon megnehezíti az áldozatok számára azt, hogy sikeresen megküzdjenek az őket ért sérelem hatására bennük kialakult fokozott stresszhelyzettel vagy súlyosabb esetben krízisállapottal.

A pszichológia tudománya segíthet nekünk megérteni, miért is van jelen az áldozathibáztatási attitűd, és hogy mindennek a kialakulása ellen, illetve a megállítása érdekében milyen módon lehet küzdeni. Számos kutatás igazolja, hogy az emberek általában hajlamosak úgy vélekedni magukról, hogy felnagyítják a pozitív tulajdonságaikat, ezzel együtt pedig nagyobb kontrollképességet tulajdonítanak saját maguknak, mint azt a realitás alátámasztja. Azaz hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy bizonyos véletlen által generált helyzeteket (például szerencsejáték) képesek vagyunk befolyásolni, tehát akár még arra is képesek lehetünk, hogy elkerüljünk egy bűncselekményt vagy természeti katasztrófát. (TAYLOR 1989; ROTHBAUM–WEISZ–SNYDER 1982) Mindennek a háttérben részben valószínűleg az ember azon törekvése áll, hogy kontrollálja a környezetét és saját magát. A *kontroll* pusztá illúziója is képes ugyanis arra, hogy jobb alkalmazkodást eredményezzen a stresszhelyzetekben, amely így egyértelműen az egyén túlélését szolgálja. Bár kezdetben úgy vélték, hogy ez a kontrollhit kapcsolatban van Rotter külső-belső kontrollhelyelméletével, (CARVER–SCHEIER 2006) később igazolódott, hogy az alkalmazkodást elsősorban az adaptív – a helyzet elvárásaihoz igazodó – kontrollhit szolgálja. (V. KOMLÓSI 2001) Ezen kontrollhitünket leginkább a saját sérülékenységünkkel való szembesülés veszélyezteti. Ilyen helyzetnek tekinthető a viktimizáció is, amelynek révén váratlan, előre nem kiszámítható negatív esemény történik velünk. Ilyenkor többféle módon is megpróbáljuk védeni a kontrollhitünket. A *retrospektív kontroll* fogalma írja le például azt a jelenséget, amikor utólagosan megpróbáljuk megmagyarázni mi is történt, fenntartva annak a látszatát, hogy a jövőben mindennek a bekövetkeztét már befolyásolni tudjuk. (OLÁH 2004) Rothbaum és munkatársai szerint (ROTHBAUM–WEISZ–SNYDER 1982) az egyén egy váratlan helyzettel szembesülve elsőként azt értékeli, hogy képes-e megváltoztatni

a kialakult helyzetet (*elsődleges kontroll: problémafókuszú megküzdés*). Amennyiben a válasz igen, úgy igyekszik konkrét lépéseket tenni ennek megvalósítása érdekében. Amennyiben azonban a válasz nem, azaz a helyzet már megváltoztathatatlan, egyedül az a lehetősége marad, hogy a kialakult érzelmeit kezelje, és ezáltal a helyzetet elviselhetővé tegye (*másodlagos kontroll: érzelempontú megküzdés*). (OLÁH 2004) Az *elsődleges interpretációs kontroll*nak a célja a történetek okaira vonatkozó elméletek gyártása, míg a *másodlagos interpretációs kontroll* már arra igyekszik magyarázatot találni, miért is fogadható el a kialakult helyzet. Mindegyik folyamat az egyén kontrollhitének a megőrzését célozza, és abba a hitbe ringatja az embert, hogy rendelkezik azzal a kontrollképességgel, amellyel képes elkerülni – amennyiben csak tanúja volt a bűncselekménynek – az áldozattá, illetve – amennyiben ő volt a sértettje a bűncselekménynek – az ismételt áldozattá válást. (Z. PAPP 2017)

Az áldozathibáztatásnak létezik egy másik, az egyén helyett a társas lét felől közelítő szociálpszichológiai magyarázata is, az *igazságos világba vetett hit*, amely egy attribúciós torzításnak tekinthető arra vonatkozóan, miként magyarázunk egy bizonyos viselkedést. Ezen hit lényege, hogy azt gondoljuk, „mindenki azt kapja, amit megérdemel”, azaz, akinek szenvednie kell, az megérdemli. (LERNER 1980) A háttérben az egyén azon motivációja áll, miszerint ha igazságtalan szenvedést látunk, akkor késztetést érzünk arra nézve, hogy beavatkozzunk. Abban az esetben azonban, ha nincs módja az egyénnek a beavatkozásra, fokozatosan kezd elhalványodni az együttérzés, és egyre inkább átveszi a helyét az áldozat okolása, mert csak így tartható fent a világ érthetőségéről és kontrollálhatóságáról való hitünk. (Z. PAPP 2017; SMITH–MACKIE 2001; DALBERT–DONAT 2015)

Az áldozathibáztatás tehát egy olyan stratégia, amellyel az egyén önmagát igyekszik megvédeni akkor, amikor olyan helyzetekkel találkozik, amelyek a saját sebezhetőségére emlékeztetik. Fontos tehát, hogy mindezt a büntetőeljárás során is figyelembe vegyük, és minden rendvédelmi kolléga szem előtt tartsa akkor, amikor áldozatokkal végzi a munkáját.

Az áldozati „lét” pszichológiája

A bűncselekmény hatására kialakuló fokozott stresszhelyzet

A bűncselekmények áldozatainak általában olyan eseményt kell átélniük és egyben olyan kihívással kell szembesülniük, amelynek megoldása sok esetben meghaladja a képességeiket. Mindennek a hatására szinte törvényszerű, hogy úgynevezett *fokozott stresszhelyzetet* élnek át. Ezt erősíti az a tény is, hogy a bűncselekmények általában kiszámíthatatlanul, előre bejósolhatatlan módon jelentkeznek, s csak igen ritkán befolyásolhatóak közvetlenül az áldozat(ok) által. Azt ugyanis, hogy egy adott esemény mennyire észlelünk stresszkeltőnek, alapvetően három tényező határozza meg: az adott esemény észlelt *befolyásolhatósága* és *bejósolhatósága*, valamint az, hogy mennyire teszi *próbára az egyén képességeit*, mennyire kezdi ki az egyén énképét. (ATKINSON 1999) Az áldozatok számára a fokozott stresszhelyzet hatékony kezelése elengedhetetlen ahhoz, hogy képesek legyenek az általuk megélt bűncselekményt követően visszatérni a mindennapi életükhöz úgy, hogy azt a velük történtek hosszú távon ne befolyásolják negatívan. A fokozott stresszhelyzet kialakulása és kezelési szükséglete magyarázza, miért kiemelten fontos a kriminálpszichológia tudománya szempontjából az áldozatokkal, az általuk megélt eseményekkel való foglalkozás.

Stresszről akkor beszélünk, ha az egyén szervezetét valamilyen megterhelés éri, azaz olyan kihívással (ezt nevezzük *stresszornak*) találja szembe magát, amely kibillenti aktuális egyensúlyából, ezáltal pedig aktivitásra, illetve alkalmazkodásra készteti az egyént. (SELYE 1983) Egy stresszhelyzet a lelki állapotunk megbolygatása mellett a testünkben is számos változást előidéz. Cannon – egy bűncselekmény átéléséhez rendkívül hasonlatos módon – mindezt a „*Harcolj vagy menekülj*” folyamatként írta le. Elmélete szerint a stresszor hatására egy olyan vészreakció indul be a szervezetben, amely a veszélyek előli menekülésre vagy éppen az azokkal való megküzdésre készíti fel fiziológiailag az egyént, mint például: a vérnyomás és a szívritmus növekedése, a légzés felgyorsulása, az izomfeszültség növekedése, az izzadás fokozódása, az emésztőrendszer működésének csökkenése, a vércukorszint emelkedése, az endorfinok felszabadulása, a felületi erek összeszűkülése az esetleges sérülések elleni védelem biztosítására stb. Ezen fiziológiai reakciókért az *adrenalin* nevű stresszhormon felel, amely elsősorban a szervezetben fejt ki a hatását. Ezzel

párhuzamosan az agyban *noradrenalin* nevű idegrendszeri jelátvivő anyag termelődik, amely annak az idegrendszeri állapotnak a kialakulásáért felel, amely megteremti azt az érzelmi és tudati állapotot, amely a stresszel való megküzdéshez szükséges.

A stressz hatására a szervezetben a fentiekben részletezett biológiai változásokon túl különböző *pszichés érzelmi és kognitív (gondolati) reakciók* is megjelennek, amelyek közül a következőket mindenképpen érdemes kiemelni:

- az általában bizonytalan, rossz érzésként jellemzett *szorongás* (frusztráció);
- a frusztrációra adott nem kellően adaptív válaszként megjelenő *agresszió* (például agresszív viselkedés a mentőssel vagy rendőrrel), vagy éppen ellenkezőleg a *fásultság és a depresszió*, amely szélsőséges esetben akár teljes passzivitást is eredményezhet (nem válaszol a neki feltett kérdésekre, nem hajlandó megmozdulni stb.);
- *kognitív, gondolkodási károsodások*, amelyek általában összpontosítási problémákban, a gondolkodás logikai láncolatának sérülésében, valamint az egyén könnyű befolyásolhatóságában nyilvánulnak meg (nem tudja felidézni a történeteket, nem tud releváns választ adni a feltett kérdésre, a válaszában megismétli a kérdést stb.).

Bár a bűncselekmények átéltése az esetek többségében egyszeri, váratlan és egyben kiszámíthatatlan eseményként jelentkezik, az áldozat életében vannak olyan változatai is, amelyek az áldozat hosszan tartó érzelmi és/vagy fizikai bántalmazását feltételezik, amelynek tipikus példája a családon belüli erőszak. Éppen ezért fontos szót ejtenünk az akut (alkalmilag jelentkező) stresszreakció ismertetésén túl a hosszan fennálló stressz hatására az egyénben kialakuló változásokról is. Selye ezt a folyamatot az úgynevezett *általános adaptációs szindrómával* írta le, amely szerint a stresszorral való találkozás által kiváltott úgynevezett *alarmreakció* (éberségi reakciót) után csak egy bizonyos ideig képes az emberi szervezet fenntartani a stresszel szembeni *ellenállását*, ezt követően a szervezet *kimerül*, ami végső esetben akár halálhoz is vezethet. (SELYE 1983)

A fentiekben részletezett biológiai változásokból kiindulva ez a folyamat az adrenalin-, és a noradrenalin-rendszer *túlműködésének* káros következményeivel írható le. A tartósan magas adrenalin-szint például magas pulzust, magas vérnyomást eredményez. A noradrenalin-rendszer túlműködése pedig a belső feszültség állandósulását eredményezi, ami – mint egy ördögi

kör – növeli az egyén érzékenységet a további stresszhatásokra, mint például a büntetőeljárás maga okozta stresszhatásra vonatkozóan. Ezen rendszerhez kapcsolódva a *kortizol* hormon felelős a nagyon hosszan fennálló, illetve a jelentősen traumatikus stressz hosszú távú, és éppen ezért sok esetben csak nehezen változtatható hatásainak a kialakulásáért azáltal, hogy közvetlenül a sejtek génállományára hat, kikapcsolva vagy épp megváltoztatva az adott gén működését. Ezen hatás felelős például a hosszú távú stressz hatására kialakuló depresszióért is.

A krízisállapot mint a traumatikus esemény hatása

Az áldozatok szempontjából mindenképpen fontos külön is szólnunk a stresszorok egy speciális típusáról, az úgynevezett *traumatikus eseményről*, amely az ember szokásos tapasztalatán kívül eső, jelentős stresszterhelést jelentő eseményt jelöl. A traumatikus eseményeknek két fő típusát lehet megkülönböztetni: az *egyszeri* (vagy más néven *akcidentális*), sokkhatású eseményeket (például természeti katasztrófák, súlyos balesetek, fizikai támadások stb.), valamint a kevésbé sokkhatású, de *hosszabb ideig elhúzódó* események (például családon belüli erőszak, hosszan elhúzódó szexuális abúzus). Megjegyzendő, hogy ezen traumatikus események többsége olyan esemény, amellyel a rendvédelmi szervek állományában dolgozó kollégák (például műszaki mentést végző tűzoltó, helyszínbiztosító rendőr, nyomozó stb.) a magánéletükön túl a munkájuk során is rendszeresen találkoznak, így a magánéleti áldozattá válásuk mellett a mindennapi munkájuk során tanúként is könnyen ezen események „áldozataivá” válhatnak (részletesen lásd *Rendvédők pszichológiája* című fejezet).

Jellemző, hogy a traumatikus esemény átélésére az emberek általában *szélsőséges*, és egyben egyénileg rendkívül *változatos* képet mutató érzelmekkel reagálnak, mégis megfigyelhető esetükben egyfajta általános viselkedési mintázat: (HÁRDI 1992)²⁰

1. A traumatikus esemény átélése után közvetlenül általában először a *kábulat*, a *teljes kiürülés* jelenik meg.
2. Ezt a *passzivitás* állapota követi, amelyben az áldozatok továbbra is képtelenek a legegyszerűbb feladatok kezdeményezésére, de az utasításokat már képesek követni.
3. A harmadik szakaszban a *szorongás* lép az előtérbe, amelynek során gyakori a traumatikus esemény újra átélése.

4. Végül a negyedik szakaszban szerencsés esetben már világossá válnak a történetek, s az élet fokozatosan visszatér a megszokott rendjébe.

A traumatikus esemény sok esetben olyan helyzettel szembesíti az egyént, amellyel a rendelkezésére álló külső és belső erőforrásokkal érzése szerint nem képes megküzdeni. Az ennek hatására kialakuló állapotot nevezzük Caplan nyomán *krízisállapotnak*, (CAPLAN 1964) amelynek specifikus pszichés jellegzetességei, ebből kiindulóan pedig specifikus kezelési módszertana van. Ha egy egyén krízisállapotba kerül, annak általában igen sok, még a külső szemlélő által is *könnyen észlelhető jele* lehet: (BAKÓ 2004; CSISZÉR–FÜRI 1985)

- Jellemzően *figyelme erősen fókuszált*, elsősorban a kialakult helyzeten, annak megoldási lehetőségein töpreng. Ebből az állapotból általában nehezen kimozdítható, figyelme nehezen terelhető. Mindez egy kihallgatás során könnyen eredményezheti azt, hogy csak és kizárólag arról beszél, ami számára a leginkább traumatizáló volt (ez lehet akár egy apró, a bűncselekmény szempontjából esetlegesen irreleváns részlet is, mint például hogy az elkövető elvitte a gyermekeiről készült, a pénztárcájában őrzött nagyon kedves képet), nem képes ettől elvonakoztatni, és a neki feltett általános, valamint a történetek tágabb összefüggéseire vonatkozó kérdésekre válaszolni.
- Sok mindent tud a problémáról, de ismereteit *nem tudja rendszerezni*. Ezzel magyarázható, ha nem tud összefüggő válaszokat adni a neki feltett kérdésekre.
- *Furcsán kevert benyomást* kelt, miközben a krízishelyzeten, annak magyarázatán, megoldásán tűnődik, elgyötört, félelmek és szorongások kínozzák. Ez a kettős állapot rendkívül megterhelő az egyén számára lelkiileg, miközben megnehezíti azt, hogy az áldozatnak segíteni szándékozó személy (a hatóság tagja) pontosan fel tudja mérni az áldozat aktuális pszichés állapotát, és ahhoz igazítsa a viselkedését.
- Érzelmi reakcióit csak kismértékben képes kézben tartani, kontrollálni, rendkívül *impulzív*. Ez eredményezi azt, hogy reakciója általában előre nem kiszámítható. Hajlamos a hirtelen váltásokra, az agresszív kitörésekre éppúgy, ahogy a depresszív színezetű összeomlásra is.
- *Mindenkit a mentén ítél meg, hogy tudnak-e, akarnak-e segíteni neki a krízishelyzetében*. Azzal keresi és tartja fent a kapcsolatot, aki hajlandó meghallgatni őt, aki hajlandó csatlakozni hozzá az általa fontosnak tartott cselekvés végrehajtásában (például hajlandó vele

éjszakákon át az időjárástól függetlenül folyamatosan keresni az eltűnt gyermekét), vagy hajlandó neki megtenni azt, amit ő maga fontosnak gondol a saját krízise megoldásához, például: hajlandó megadni neki a rendőrkapitány elérhetőségét, hajlandó elárulni a bűncselekmény nyomozati szempontból elhallgatott részleteit stb. Ez különösen zavaró lehet a nyomozás során, mert ezt a fajta azonnali és egyben tevőleges segítségnyújtást az áldozatok általában a rendőr kollégától is elvárják, és amennyiben ők mindezt – követve a szabályozókat – nem teljesítik, úgy a nyomozás sikerességéhez elengedhetetlen együttműködésüket könnyen – időlegesen vagy teljesen – megszakíthatják.

- Jellemző továbbá, hogy mindennapi tevékenysége alacsony hatásfokú, *hajlamos a hétköznapi gyakorlati dolgokról megfélekezni*, amely akár közvetlen életveszélyes helyzetet is előidézhethet (például egy közlekedési baleset áldozata meztláb kezd el sétálni az aszfalton a közlekedő autók között; napokig nem eszik a történetet követően; stb.). Ezért fordulhat elő például, hogy megfélekeznek egy eljárási cselekmény (például kihallgatás, szembesítés stb.) időpontjáról, és nem jelennek meg.
- A tájékozódó attitűdök rendszere összeomlik. A krízisben lévő embernek *nincs önmagára vonatkozó jövőképe*, ez eredményezheti a depresszív, pesszimista hangulatot, amely során például egyáltalán nem javasolt jelentősebb döntések meghozatala.

Látható, hogy az egyén krízisállapotra adott reakciója igen sokszínű lehet, és jelentősen befolyásolt az egyén személyisége és aktuális élethelyzete által. Hasonlóan sokszínűen nyilvánulhat meg, mégis számos specifikus jellemzője van a krízisállapot lefolyásának is, amelynek ismerete jelentősen elősegítheti az áldozatokkal való foglalkozás, valamint az áldozatok részvételét igénylő eljárási cselekmények végrehajtásának hatékonyságát. Jacobson szerint a krízisállapot általában 6–8 hétig tart, (BAKÓ 2004) de a hat hónapos lefolyás is elfogadhatónak tekinthető. Amennyiben a krízis hat hónapon túl elhúzódik, már mindenképpen javasolt az egyén pszichés támogatása, egy éven túl pedig már betegségről beszélhetünk. Hirschowitz (HIRSCHOWITZ 1967) felosztása szerint a krízisnek négy fázisa különíthető el, amelyek alapvetően összhangban vannak a Hárditól idézett, (HÁRDI 1992) a traumatikus eseményre adott válasz kapcsán leírt szakaszokkal:

1. A *megrettenés* (ideje órákban mérhető), amely közvetlenül a traumatikus eseménnyel való találkozást követően alakul ki. Ebben az állapotban az áldozatok általában képtelenek a nekik feltett

- kérdésekre érdemi választ adni, így ilyenkor az elsődleges feladat a megnyugtatótatás.
2. A *nyugtalanlás* (pár napig tart), amelyre sok esetben jellemző az anullálás, azaz a történetek tagadása a külvilág, de akár saját maga felé is. Ebben a szakaszban az egyén már akár ki is hallgatható – ami különösen fontos forrányomos nyomozás esetén –, de mindenképpen fontos oldani és figyelembe venni az áldozat nyugtalanlását.
 3. Az *alkalmazkodás* (heteket is igénybe vehet), amelynek kialakulását megelőzheti a kiábrándulás, az egyén hatékonysága véges voltának realizálása. Ebben a fázisban már aktív együttműködés várható az áldozattól. Ilyenkor akár még túlzottan segítőkésszé is válhat, keresve a saját új önmagát.
 4. Az egyéni erő mobilizálását, a helyzettel való megküzdést követően az egyensúly helyreállása (néhány hónap alatt).

Amennyiben a rendvédő képes a saját viselkedését, valamint a büntetőeljárás folyamatát e törvényszerűen megjelenő szakaszokhoz igazítani, akkor feltételezhetően sokkal hatékonyabban tudja végezni a munkáját megkímélve önmagát és az áldozatot is az újabb sérelmekről.

Az áldozatsegítés pszichológiája

Az áldozatoknak nyújtott segítség pszichológiai vonatkozásainak ismertetésekor azon alapgondolatot követjük, miszerint mind a fokozott stresszhelyzet, mind pedig a traumatizáló bűncselekmény következtében kialakuló krízisállapot elméleti és gyakorlati anyagának alaposabb ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy hatékonyan tudjunk segíteni az áldozatoknak a büntetőeljárás során.

A fokozott stresszhelyzet következményeinek hatékony kezelése

Első lépésként – kiindulva az áldozatokban kialakuló *fokozott stresszhelyzetből* – mindenképpen fontos megjegyezni, hogy a stresszhelyzetre az egész szervezetünk által adott speciális fiziológiai és pszichés tünetek eredetileg mind a stresszhelyzettel való megküzdést szolgálják. Akkor

válhatnak patológiássá, ha jelenlétük huzamosabb ideig fennáll. A fokozott stresszhelyzet hatására megjelenő *szorongás* jellemzője, hogy általában véve nyugtalanná tesz, és bizonyos szint után csökkenti a teljesítményt, az együttműködési készséget, ami a személyiség beszűkülését eredményezheti. Éppen ezért a rendőrségi eljárás során nagyon fontos, hogy a rendőr kolléga *törekedjen az áldozat szorongásának bizonyos mértékű oldására*. Ezt szolgálhatja már egy barátságos köszöntés és kézfogás is, de egy nyugodt iroda vagy akár a rendőr által tanúsított értő meghallgatás is. Sok esetben már pusztán az információk hiteles közlésének is szorongásoldó hatása van, éppen ezért fontos, hogy az áldozatokkal pontos információkat közöljünk a jogairól, a büntetőeljárás folyamatáról, következményeiről, valamint azokról a lehetőségekről, ahol megkaphatja a számára szükséges egyéb (szociális, pszichés, anyagi stb.) segítséget is. (SZABÓ 2003, 109–120.; MALÉT-SZABÓ 2015, 215–224.)

Egy személy céljának eléréséért tett erőfeszítésében való megakadályozása, azaz frusztrálása – például a határozott kérése ellenére sem engedik őt haza a kihallgatását követően rögtön –, egyes elméletek szerint²⁷ *agresszióhoz* vezet. A személy annak érdekében ugyanis, hogy megpróbálja elhárítani az akadályt, agresszióval fordulhat a frusztráció okozója felé. Ha ez gátolva van, az agresszió áthelyeződhet, áttolódhat másra, egy ártatlan személyre vagy tárgyra, például az áldozat – a neki ártó személy helyett – a neki segíteni próbáló, őt kihallgató rendőrré zúdítja haragját, kiabál, sérteget stb. Az ennek következtében megnyilvánuló, a rendőr ellen irányuló támadó magatartás hátterében álló pszichés folyamat fel nem ismerése esetén könnyen ellenséges érzéseket provokálhat a rendőrben is, ami a kölcsönös együttműködés helyett egymásra irányuló vádaskodást, az éppen folyó nyomozati cselekmény meghiúsulását eredményezheti.

Ha az áldozat által elszenvedett stresszkeltező esemény tartósan fennáll, és az egyén nem tud vele sikeresen megküzdeni (például családon belüli erőszak), fásultság, depresszió alakulhat ki, amelyet a „*tanult tehetetlenség*” állapotának is szoktunk nevezni. Jellemző erre az állapotra, hogy az egyén teljesen kiszolgáltatottnak érzi magát, úgy érzi semmiféle befolyása nincs az eseményekre, s éppen ezért nem is keres cselekvési alternatívákat, teljes passzivitásba süllyed. Családon belüli erőszak esetében gyakran lehet találkozni ezzel az állapottal. Számtalan esetben előfordul, hogy a férje által bántalmazott asszony egy aktuális és igen súlyos bántalmazás esetén a rendőrséghez fordul segítségért, feljelentést tesz; később azonban visszavonja a vallomását a bántalmazótól való féltelme, a vele szemben tanúsított hosszú

ellenállás és küzdelem sikertelensége, valamint a jövőjének és helyzetének kilátástalansága következtében. Ilyen esetben további segítő szakemberek (például pszichológus, családgyógyógy, szociális munkás stb.) bevonása sikeresen elő tudja segíteni a rendőrségi eljárást azáltal, hogy megpróbál biztos hátteret és a jövőre nézve megvalósítható alternatívákat kínálni.

Ahogy azt már korábban is említettük, a stresszhelyzetek egyik sajátja, hogy általában az egyén *kognitív képességeinek* a csökkenését eredményezik – összpontosítási nehézség, a gondolatok logikai sorának összekeverése stb. –, aminek súlyossága természetesen erősen függ az adott egyéntől és az adott helyzettől. Nagyon fontos, hogy erre a tényre – azaz arra, hogy a bűncselekmény következtében átélt érzelmi élmény jelentősen befolyásolhatja az egyén észlelését és emlékeztétét, ami a tanúvallomások során elmondottakat erősen szubjektív irányba torzíthatja – a büntetőeljárás során végig figyelemmel legyenek a hatóságot képviselő személyek. Szélsőséges esetben – például traumatikus esemény következtében kialakuló krízisállapotban – még az is előfordulhat, hogy az egyén *regresszív állapotba* kerül, amelyre jellemző, hogy visszanyúl korábbi (életkorban régebbi, akár gyermeki) viselkedésmintáihoz (például óvatoskodó vagy épp agresszív lesz), amin nem képes változtatni. Ilyen esetben sokat segíthet egy szakember (pszichológus, orvos) bevonása a büntetőeljárás folyamatába.

A krízisállapot következményeinek hatékony kezelése

Amennyiben az átélt bűncselekmény olyan súlyosságú volt az egyén számára, amely krízisállapot kialakulását eredményezte, a fentiekben részletezetteken túl további specifikus jellemzők figyelembevétele is indokoltá válik a büntetőeljárás során. A krízisállapotot – ahogy azt a fentiekben részleteztük – igen specifikus jellemzők kísérik, amelyek hatékony kezelésére, azaz a krízisben lévő személynek nyújtott hatékony segítségnyújtásra vonatkozóan kidolgozott módszertant *krízisintervenciónak* nevezzük. (BAKÓ 2004) A krízisintervenciónak számos sajátos jellegzetessége van, amelyek közül néhány – a büntetőeljárás vonatkozásában is relevánsak tekinthető tényező – mindenképpen kiemelendő. Specifikus, minden más pszichoterápiás tevékenységtől eltérő jellegzetessége például – reagálva a krízisben lévő személy gyakorlati hatékonyságának rohamos csökkenésére – az, hogy krízisintervenció esetén a *gyakorlati segítségnyújtás* is megengedhető. Azaz egy krízisben lévő személy esetén, aki akár még a saját

túléléséhez szükséges mindennapi cselekvéseket sem tudja magától végrehajtani (különösen a krízis kialakulásának a kezdeti szakaszában) nagyon fontos, hogy a rendvédelmi szerveknél dolgozó kollégák odafigyeljenek és reagáljanak a szükségleteire (hozzanak neki enni és inni; figyeljenek rá, hogy az öltözködése az évszaknak megfelelő legyen; ha szükséges, vigyék orvoshoz stb.). Mindennek elsődleges célja természetesen az áldozat védelme és túlélése, de emellett az is hangsúlyozandó, hogy ameddig az áldozat ezen szükségletei nem kerülnek kielégítésre, addig valószínűleg képtelen lesz a hatóság tagjaira, az általuk feltett kérdésekre figyelni, azokat hitelesen megválaszolni.

Hangsúlyozandó, hogy bár a krízis állapota igen súlyos pszichés állapotnak tekinthető, amelyben az egyén mindennapi életét menedzselő pszichés funkciói jelentősen sérülhetnek, mégis magában rejtli a *pozitív irányú változás* lehetőségét is. (BAKÓ 2004) Amennyiben ugyanis az egyén képes lesz megküzdeni a krízishelyzettel, ezen pozitív tapasztalat – beépülve a személyiségébe – megkönnyítheti számára az élete során később felmerülő további traumatikus helyzetekkel való szembesülést. Azaz az egyén dönthet úgy egy ilyen traumatikus helyzetben, mindent megtesz annak érdekében, hogy legyőzze azt, és tanuljon belőle, ez a belső fordulat pedig minden igazi lelki fejlődés alapjának tekinthető. Mindezt a rendvédelmi szervek kollégái is képesek támogatni akkor, ha az éppen krízisben lévő áldozattal való találkozásuk során támogatják őt a megküzdés folyamatában és mind verbálisan, mind pedig nonverbálisan azt sugallják felé, hogy a megküzdés lehetséges bármilyen nehéz és traumatikus is volt a bűncselekmény, amelyet átéltek.

Különösen fontos ez a *gyermekkorú áldozatok* esetében. Ők ugyanis – saját vonatkozó tapasztalat hiányában, illetve a még korlátozott kognitív fejlettségük következtében – sok esetben még nem tudják megfelelően értelmezni az általuk átélt bűncselekményeket, éppen ezért ebben az őket körülvevő releváns felnőtt személyek segítségére szorulnak. A szüleiktől és a hatóság tagjaitól várják, hogy értelmezzék és megmagyarázzák, mi is történt velük, ettől teszik függővé, miként értelmezik az adott helyzetet. Amennyiben a felnőttek reakciójából azt szűrjük le, hogy mindaz, ami velük történt, bár nem jó dolog, alapvetően hétköznapi eseménynek tekinthető, amelyen „könnyen túl lehet lépni”, képesek lesznek arra, hogy gyorsan és könnyen feldolgozzák a történeteket. Amennyiben azonban mindezzel ellentétben a felnőttek viselkedéséből azt szűrjük le, hogy ami történt, az valami „nagy és szörnyű dolog”, amely még egy felnőttet is képes megviselni, akkor ez a megküzdés sokkal nehezebb lesz a számukra, és sokkal könnyebben

vezethet tartós pszichés probléma kialakulásához. Különösen hangsúlyos mindez abban az esetben, ha az átélt bűncselekmény hatására a gyermeket nem éri közvetlen fizikai sérelem (például szexuális bűncselekmények esetében, amelyeket nem kísér fizikai erőszak: a nevelőapa arra kéri a hatéves nevelt lányát, hogy reggelente simogassa a nemi szervét, míg az édesanya a reggelit csinálja). (MALÉT-SZABÓ 2015)

A hatóság tagjainak a hozzáállása és viselkedése a gyermekekhez hasonlóan abban az esetben is különösen hangsúlyos, ha a sértett fél értelmi fejlődésében akadályozott, vagy valamilyen pszichiátriai betegségben szenved. Ezekben az esetekben egyrészt fontos, hogy a hatóság képviselője megértse a másik fél viselkedését és szándékát, másrészt pedig fokozottan kontrollálja a viselkedését és az általa elmondottakat, mert könnyen előfordulhat, hogy ezzel képes befolyásolni a sértett fél megélését az adott bűncselekménnyel kapcsolatban.

A fentiekben túl meg kell még említeni az úgynevezett *fokozottan traumatizáló helyzeteket* – különösen, ha az egyszerre több embert is érint (például súlyos buszbaleset) –, amelynek kezelésében hasznos segítséget nyújthat a rendvédelmi szerveknél dolgozó azon pszichológus, valamint a Belügyminisztérium Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatósága által fenntartott, alapvetően önkéntesekből álló úgynevezett Krízisintervenciók Csoport (KINCS). A felkészült pszichológus szakemberek egyrészt számos hasznos ismerettel rendelkeznek az áldozatoktól várható pszichés reakciókról, másrészt fel vannak készítve arra, hogy ilyen helyzetben is képesek legyenek biztonságot, megértést sugározni – ezáltal elősegítve a helyzet pozitív keretezését – anélkül, hogy elveszítenék a saját pszichés egyensúlyukat és hitüket a helyzet pozitív irányú kezelésében.

Gyakorlati megfontolások

A bűncselekmények átélése (sértett), valamilyen szinten történő érintettsége (tanú, hozzátartozó) esetén megélt fokozott mértékű stresszhelyzetre az egyén (áldozat) minden esetben speciális pszichés tünetekkel reagál. Ezen tünetek megjelenése természetes, felismerésük és figyelembevételük elengedhetetlen, kezelésük pedig bizonyos szinten egyszerű eszközökkel a rendvédelmi állomány által is lehetséges és szükséges a büntetőeljárás hatékony lefolytatásához. Fontos azonban mindenkinek, különösen a hatóság tagjának, azaz a rendvédőknek, hogy mindig szem előtt tartsák, az ő

elsődleges feladatuk a bűnüldözés, a bűncselekmények felderítése és a bűnelkövetők kézre kerítése. Az áldozatvédelmi tevékenység a legtöbb esetben a részükről kimerül abban, hogy a büntetőeljárás során igyekeznek fokozottan figyelembe venni az áldozatok érdekeit is. Mindemellett azonban a bűncselekmények következtében kialakult pszichés, fizikai és anyagi károk enyhítése ezen túlmenően általában nem az ő (kizárólagos) feladatuk.

Egy bűncselekmény áldozatánál tehát számos pszichés reakció figyelhető meg, amelyeket ha figyelmen kívül hagyunk a büntetőeljárás során, a meghallgatások, a szembesítés, a helyszíni szemle folyamán, akkor – ha nem is szándékosan, de – akadályozhatják a hatékony munkát, s könnyen új, a rendőrségi eljárás okozta pszichés sérüléseket okozhatnak az áldozatoknak. Az alábbi táblázatban a fentiek összegzéseként összefoglaltuk a stresszhelyzetre adott jellegzetes pszichés reakciók büntetőeljárás során való lehetséges megnyilvánulási módjait, valamint azok, az áldozat mentálhigiénéjének megőrzését szolgáló lehetséges kezelési módjait (lásd 3. táblázat).

Amikor egy bűncselekmény áldozata segítségért fordul a rendőrséghez, tele van számtalan elvárással. Azt szeretné, ha minden problémáját egyszerre megoldanák, ha előkerítenék és megbüntetnék, aki fájdalmat okozott neki, ha visszaadnák, amit elvettek tőle, ha megválaszolnák, miért pont vele történt mindez, ha meghallgatnák, ha megértenék a fájdalmát, ha megsimogatnák a lelkét, ha jóvátennék minden sérelmét stb. Természetesen ezen elvárások mindegyikét nem tudja és nem is akarja szavakba öntve megfogalmazni, mégis egyértelműen jelzi a jelenlétüket a rájuk kapott válaszok hiányában megjelenő elégedetlenségérzés, amely az idő múlásával csak egyre fokozódik. Az a munkatárs, aki kapcsolatba kerül az áldozattal, tudatos és tudattalan szinten egyaránt észleli a felé közvetített nyílt és látens elvárásokat, s érzékenységétől, motiváltságától, elkötelezettségétől, tudásától függően reagál is rájuk. A legtöbb esetben mindezt természetes módon és egyben ösztönösen jól teszi, hiszen a rendvédelmi hivatás választásának hátterében sokszor igen erős motívumként szerepel a segítség vágya. Mindez azonban – szakmai segítség és vonatkozó felkészítés nélkül – nem elvárható mindig és minden helyzetben. Ahhoz, hogy sikeresen tudja végezni a munkáját, fontos, hogy pontos ismeretei legyenek arról, mit élhetnek át a bűncselekmények áldozatai, illetve hogy milyen módon, eszközökkel lehet hatékonyan segítséget nyújtani a hozzá fordulóknak.

3. táblázat

A stresszre adott pszichés reakciók megnyilvánulása és lehetséges kezelése a büntetőeljárás során

A stresszre adott pszichés reakciók	Megnyilvánulási módjai az áldozat viselkedésében a büntetőeljárás során	Hatékony kezelési lehetőségeik a rendvédelmi szerv kollégája részéről
<i>Szorongás</i>	Az áldozat kényelmetlenül érzi magát, tördeli a kezét, halkan beszél, nyugtalan stb.	Beszélgetéssel, odafigyeléssel, empátiával, megfelelő barátságos légkörrel „oldani” a szorongást. Pontos információkat közölni az áldozattal.
<i>Harag-agresszió</i>	Az áldozat vádlón felelősségre vonja a vele beszélgető hatósági személyt (az őt kihallgató rendőrt), hogy miért nem tesz semmit, kiabál, becsapja az ajtót stb.	A megnyilvánuló agressziót az áldozat helyzetre adott és egyben kétségbeesését jelző pszichés reakciójának és nem a hatósági személy személye ellen irányuló támadásnak kell tekinteni. „ <i>Nem szabad magára vennie.</i> ”
<i>Levertség, depresszió, tanult tehetetlenség</i>	Az áldozat nem együttműködő, nem akar válaszolni a kérdésekre, visszavonja a vallomását, vagy folyamatosan sír stb.	El kell fogadni mint természetes emberi reakciót, meg kell próbálni „oldani”, szükség esetén segítő szakembert (pszichológus, szociális munkás stb.) kell bevonni a személy megnyugtatóására.
<i>Kognitív károsodás</i>	Összekeveri az események elmondása során az időrendi és a logikai sorrendet, nem emlékszik bizonyos dolgokra, szélsőséges esetben nem érti meg a kérdést, a jogairól való felvilágosítást stb.	<i>Figyelembe kell venni</i> a büntetőeljárás (például tanúvallomások felvétele) során ezeket a károsodási lehetőségeket, segítő kérdésekkel és megértő türelemmel tisztázni és többször pontosítani kell az egyes részleteket.

Forrás: a szerző szerkesztése SZABÓ 2004 alapján

A stresszhelyzettel való *megküzdésnek* – ahogy arra már korábban is utaltunk – alapvetően két formáját lehet elkülöníteni: (HÁRDI 1992)

- a *problémaközpontú megküzdést*, amelynek során az egyén a problémára összpontosít, hogy megkísérelje megváltoztatni azt vagy – amennyiben ez nem lehetséges – a jövőben elkerülni;
- és az *érzelmeközpontú megküzdést*, amelynek során azzal foglalkozik az egyén, hogy – ha már magát a helyzetet nem is tudja megváltoztatni – enyhítse a stresszkezelő helyzethez kapcsolódó érzelmeit.

Ehhez igazodva a segítségnyújtásnak is többféle formáját különböztethetjük meg:

- az *érzelmi segítséget*, amely a stresszhelyzet következményeként kialakuló érzelmek kezelésében próbál segítséget nyújtani;
- a *problémamegoldásban nyújtott segítséget*, amelynek célja a stresszhelyzetet okozó probléma elhárítása, megoldása elsősorban a megfelelő információkhoz való hozzájutás elősegítésével, illetve konkrét beavatkozással;
- és mindezt kiegészíti az úgynevezett *konkrét dologi vagy anyagi segítség*, amely az elfogadható életkörülmények megteremtését hivatott elősegíteni.

A rendvédelmi szervek, de különösen a rendőrség elsősorban a konkrét probléma gyakorlati megoldásában, annak is az első lépéseiben, a jogsértő magatartás feltárásában, a jogsértést elkövető személy kézre kerítésében hivatott segíteni. Mindennek során természetesen kiemelten fontos, hogy tiszteletben tartsa az áldozatok érzelmeit, és – amennyire lehetősége van rá – megpróbálja azokat elsődleges szinten kezelni is. (SZABÓ 2003; 2004) Mindeközben szem előtt kell tartania azt is, hogy kevés olyan bűncselekmény van, amelynek következményeit teljes mértékben képes a rendőrség vagy akár a rendvédelem egésze kezelni. A legtöbb esetben szükség van a bűncselekmény áldozatainak továbbkísérésére, további pszichés, szociális vagy anyagi támogatására, amelynek létezik államilag szabályozott és civil formája is, erről részletesebben a következő fejezetben olvashat.

Az áldozatvédelem jogi szabályozása

Az áldozatok védelme – ahogy arra már korábban is utaltunk – igen régóta jelen van az emberiség történelmében. Ennek hivatalosan is formalizált változata azonban nem vezethető vissza olyan régre. Nemzetközi szinten 1973-ban tartották Jeruzsálemben az *I. Nemzetközi Viktimológiai Szimpóziumot*, amelyet háromévente rendszeresen összehívnak azért, hogy ismertethessék a viktimológiával kapcsolatban végrehajtott tudományos kutatások eredményeit. Magyarországon a viktimológiai bűnügyi ismeretek vizsgálata 1962-ben kezdődött, (KÁROLY 1969, 125; GÖRGÉNYI 2001; TÓTH 1969) de a Magyar Kriminológiai Társaságon belül csak 1989-ben alakult meg a *Viktimológiai Szekció*.

Az *áldozat fogalma* sokféleképpen értelmezhető. (SZABÓ 2003; 2004) Értelmezhető tágan, beleértve mindenki, akit valamilyen baj ért (hajléktalanok, szegények, munkanélküliek, katasztrófák, balesetek áldozatai stb.), de értelmezhetjük szűken is, kizárólag a bűncselekmények áldozatait tekintve. Az áldozatok jogállása – a védelmük érvényesítésének egyetemlegessége mellett – nemzetközileg igen sokszínűen szabályozott. (BÁRD 2015) A hazai jogi szabályozás alapját a bűncselekmények áldozatainak megsegítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény jelenti, amelynek 1. §-a értelmében áldozatnak tekinthető: „[A] Magyarország területén elkövetett bűncselekmény és a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés természetes személy sértettje, valamint az a természetes személy, aki a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény vagy a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés *közvetlen következményeként hátrányt, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást, illetve vagyoni kárt szenvedett el.*” (Kiemelés tőlem – M-Sz. E.) Ezt a meghatározást tekintve az áldozat fogalmába a bűncselekmény természetes személy sértettjén túl minden olyan személy beletartozik, aki a bűncselekménnyel kapcsolatban valamilyen fizikai, pszichikai, erkölcsi vagy anyagi sérelmet szenvedett, vagy annak során alapvető jogai sérültek. Tehát beleérthető például a lelki sérülést tekintve a sértett közvetlen családtagja vagy akár az a személy is, aki egy súlyos bűncselekmény szemtanúja volt. Sőt az is előfordulhat, hogy valaki nem(csak) a bűncselekmény közvetlen következtében válik áldozattá, hanem a büntetőeljárás során érik olyan pszichés sérülések, amelyek révén viktimizálják (ez az úgynevezett másodlagos viktimizáció jelensége). Ez utóbbi azért is nagyon fontos, mert

a hatóság, vagy a hatóságot képviselő személy megfelelő hozzáállásával, magatartással enyhíthetővé vagy éppen elkerülhetővé válhatna a kialakulása.

A fentiek alapján az áldoztavédelem fogalma valójában két elkülöníthető, de nagymértékben összefüggő területet ölel fel: az áldozattá válás megelőzését valamint a már áldozattá vált személyek segítségét, védelmét.

Az áldozatvédelem helye a rendvédelemben

A fentiekben megfogalmazott elvek gyakorlati megnyilvánulását a rendőrségen a rendőrség áldozatsegítő feladatairól szóló 2/2013. (I. 31.) ORFK utasítás határozza meg, amelynek értelmében a rendőri szervek vezetőinek feladata gondoskodni az alábbiakról: [2/2013. (I. 31.) ORFK ut.]

- az áldozatok meghallgatása szakszerűen, kulturált körülmények között, az áldozat kíméletével és személyiségi jogainak maradéktalan tiszteletben tartásával történjen:
 - kiemelt figyelmet fordítva a másodlagos áldozattá válás elkerülésére,
 - illetve a 14. életévüket be nem töltött *gyermek*ek meghallgatására vonatkozó szabályok betartására;
- az egyes rendőri szerveknél működő *áldozatvédelmi referensek* elérhetősége jól látható helyen megtalálható legyen a rendőrség épületében;
- a bűncselekmény vagy a tulajdon elleni szabálysértés helyszínén jelen lévő sértett tájékoztatást kapjon az áldozatvédelmi törvény alapján működtetett *áldozatsegítő szolgálatról* (amelynek alapvető feladatai az érdekvégyesítés elősegítése, az azonnali pénzügyi segély biztosítása, az áldozati státusz igazolása, a tanúgondozás, valamint a védett szálláshely biztosítása).

Mindez maximális összhangban van azzal, amit Tóth Tihamér (2003) – aki 40 év hivatásos szolgálat után 1991-ben r. ezredesként vonult nyugdíjba, és számos rendőr kollégát oktatótt a viktimológia tudományára (CSENDES é. n.) – a viktimológiáról szóló összefoglaló tanulmányában a bűnügyekben eljáró hatóságok feladataival kapcsolatban elvárásként megfogalmazott, azaz, hogy a hatóság az áldozat védelme érdekében:

- halaszthatatlanul intézkedjen;
- állapítsa meg alaposan, hiánytalanul, a valóságnak megfelelően a tényállást;
- közölje a sértettel a hatósági döntéseket;

- vegye figyelembe a sértett oldaláról is az enyhítő és súlyosbító körülményeket;
- derítse fel a sértetti oldalról, milyen feltételek vezettek a bűncselekmény létrejöttéhez, és közöljék is az áldozattal;
- tájékoztassa a sértettet a jogairól, biztosítsa azok érvényesülését, figyelmeztesse a kötelességeire.

A rendőrség áldozatvédelmi tevékenysége a bűnmegelőzési tevékenységekhez van besorolva, így bár elsődleges célja az áldozatok védelmének biztosítása, részben azt a célt is szolgálja, hogy az áldozatoktól begyűjtött információkat összegezve és elemezve azt proaktív jelleggel, célcsoportonként szortírozva átadja az állampolgároknak azért, hogy ők maguk váljanak képessé a bekövetkezendő jogsértések kockázatának csökkentésére és a biztonságuk megerősítésére.

4. táblázat

A bűnmegelőzés háromdimenziós modellje

	Elsődleges megelőzés	Másodlagos megelőzés	Harmadlagos megelőzés
<i>Elkövetők</i>	• tájékoztatás • felvilágosítás általában	• célirányos, konkrét felvilágosítás • tájékoztatás • döntési információk adása • ha kell elrettentés, beavatkozás	• Büntető igazság-szolgáltatás szereplői és tevékenysége: • büntetések • büntetés-végrehajtás
<i>Áldozatok</i>	• tájékoztatás • felvilágosítás általában	• célirányos, konkrét felvilágosítás • gyakorlás • készségfejlesztés • beavatkozás • segítség	• áldozatvédelem • áldozatsegítés • állami kárenyhítés

	Elsődleges megelőzés	Másodlagos megelőzés	Harmadlagos megelőzés
<i>Bűnalkalmak</i>	• biztonságtechnika • vagyonvédelem • riasztórendszerek	• közvilágítás • lakónyilvántartás • kalauz	• élet-, testi épség és vagyon mentése • tűzoltás

Forrás: a szerző szerkesztése SZABÓ 2003 alapján

Jól illusztrálja az áldozatvédelmi tevékenység helyét és szerepét a bűnmegelőzési tevékenységben a bűnmegelőzés háromdimenziós modellje (lásd 4. táblázat), amely a *sztatív* (a bűnalkalmak csökkentése érdekében kifejtett tevékenységek összessége) és a *szociatív* (az elkövetővé, illetve az áldozattá válás megelőzése) bűnmegelőzés egyes eseteiben kifejtett tevékenységeket foglalja össze a megelőzés folyamatának alábbi három alapformája szerint tárgyalva:

- *elsődleges megelőzés vagy prevenció*, amely a megelőzendő valamilyen szempontból kóros folyamat (jelen esetben a jogsértő magatartás) elindulásának megakadályozása;
- *másodlagos megelőzés*, amely a már elindított kórfolyamat (jogsértő magatartás) megállítása;
- és *harmadlagos megelőzés*, amely a kórfolyamat (jogsértő magatartás) adekvát kezelése, gondozása, rehabilitációja.

Jól látható, hogy az áldozatvédelmi tevékenység az áldozatokkal kapcsolatos harmadlagos prevenció kapcsán jelenik meg. Elsődleges célja, hogy csökkentse a bűncselekmény következtében az áldozat által elszenvedett sérelmet. Az áldozatokhoz kapcsolódó másodlagos prevenció is kiemelten fontos, amelynek során a hangsúly a célirányos és konkrét felvilágosításon, az információátadáson (mit kell tennie az adott helyzetben, hova fordulhat egyéb segítségért, milyen következményei lehetnek a rendőrségi eljárásnak stb.), valamint a segítséget célzó konkrét beavatkozásokon (nyomozás, kihallgatás, a gyanúsított letartóztatása stb.) van. Mindehhez természetesen nagyon fontos mindazon információk összessége, amelyeket elsődlegesen az áldozatok tudnak a hatóság számára rendelkezésre bocsátani a büntető-eljárás során, miközben részletesen beszámolnak a velük történetekről, mind

az objektív körülmények, mind a tétlessel fennálló esetleges viszonyrendszerük, mind pedig minden a történetekkel kapcsolatosan általuk fontosnak vélt tényezőről.

A rendőrség által végzett áldozatvédelmi tevékenységhez szorosan kapcsolódik az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság keretein belül 2012 óta működő Krízisintervenciós Csoport, amelynek célja, hogy katasztrófák, veszélyhelyzetek esetén pszichológiai támogatást nyújtson az elhárításban, a mentésben, a műszaki mentésben, a következmények felszámolásában közreműködő állomány, valamint – lehetőség és szükség szerint – az érintett, károsult civil lakosság részére. Bár elsődleges feladata, hogy a katasztrófavédelmi munkálatokban részt vevők számára biztosítson pszichés támogatást, igen fontos az áldozatok számára az általuk sok esetben azonnal és a helyszínen biztosított krízisintervenció. A KINCS önkéntesei a magyar állampolgárokat külföldön érő katasztrófák esetében is nyújtottak már segítséget (például 2017. januárban történt veronai buszbaleset esetében).

Egy specifikus példa – a gyermekek meghallgatása

Az áldozatvédelmi szempontok fentiekben ismertetett jellemzőinek a gyakorlatban való megvalósulására szemléletes példának tekinthető a gyermekkorúak (14 éves kor alatt) meghallgatásának a módszertana. Jellemző, hogy a gyermekáldozatok esetében az általuk átélt bűncselekmények hatására bennük keletkező stresszhatás vagy súlyosabb esetben krízisállapot jellegzetességeit a *gyermekkor egyéb pszichés jellegzetességei* tovább színezik. A gyermek alapvető sajátja, hogy minden készsége, képessége – beleértve ebbe az érzelmeinek kifejezésére és kezelésére vonatkozó képességét, valamint a kognitív képességeit is – folyamatos fejlődésben van, azaz nem éri el egyik területen sem a felnőttekre jellemző fejlettségi szintet, így nem várható el tőle, hogy a felnőttekhez hasonló módon reagáljon. Mindez általában véve is igaz a mindennapokban, de különösen jellemző a fokozott stresszhelyzetekben, mint amilyen egy bűncselekmény áldozatává válás. Éppen ezért fontos, hogy esetükben az áldozatvédelmi szempontok különösen érvényesüljenek, ami a gyermekek vonatkozásában még akkor is érvényes elvárás, ha nem sértettként vagy tanúként, hanem elkövetőként kerülnek a büntetőeljáráshoz.

A gyermekek specifikus fejlődési jellemzőiből az eredményes és a gyermekek védelmét – mindenekelőtt – szem előtt tartó meghallgatásuk érdekében mindenképpen kiemelendő a következő három tényező: (MALÉT-SZABÓ 2015)

1. A gyermekek *kognitív fejlődése* minden egyes életkori övezetben meghatározza azt, milyen kérdések értelmezésére és megválaszolására képesek. A meghallgatásuk során mind a nekik feltett kérdések vonatkozásában, mind pedig az általuk adott válaszok értelmezésében fontos figyelembe venni mindezt. (Például egy 4-5 éves kislány még nem tud valóban hiteles választ adni arra a kérdésre, hogy milyen magas volt az őt megtámadó férfi.) Az ebből eredő tévedések elkerülése érdekében fontos, hogy biztosítsuk a gyermeket arról, bármelyik kérdésre nyugodtan mondhatja azt is, hogy nem tudom, vagy nem emlékszem.
2. A gyermekek *emlékezeti működése* a kognitív fejlődésükkel párhuzamosan alakul. Erre vezethető vissza, hogy minél fiatalabbak, annál inkább fontos, hogy a bűncselekményt követő legrövidebb – de még észszerű (azaz éhesen, álmosan nem célszerű meghallgatni őket) – időn belül kerüljenek meghallgatásra. Ez azért is különösen fontos, mert a gyermekek igyekeznek általában kerek történeteket előadni, és minél távolabb kerülnek a történetekről időben, annál hajlamosabbak lesznek kitölteni az emlékezeti réseiket önmaguk által megalkotott részletekkel, amelyek egy részéről később még maguk sem tudják eldönteni, hogy valóban megtörténtek-e (*forrásmonitorozási hiba* [KULCSÁR-PÁSZTOR 2007]).
3. A gyermekek esetében számos *pszichoszociális* tényező is meghatározó lehet. Esetükben – különösen óvodás korban – jellemző ugyanis a *megfelelési vágy*, amellyel próbálnak az őket körülvevő, számukra fontos felnőtt személyeknek megfelelni. Ezért kísérelnek meg olyan kérdésekre is válaszolni, amelyekre nyilvánvalóan még nem képesek. (Például az említett 4-5 éves kislány a milyen magas volt kérdésre.) Mindemellett alapvetően meghatározza a viselkedésüket, sőt még az átélt események megélését és felidézését is az, milyen viszony fűzi őket az elkövetőhöz.
4. A meghallgatást végző *kolléga személye és viselkedése* is hangsúlyos, hiszen az általa közvetített megértés és elfogadás lesz az alapja a gyermekkel való kapcsolat kialakításának, az átélt bűncselekmény kezelésével kapcsolatban tanúsított viselkedése pedig minta a gyermeknek arra nézve, miként értelmezze és értékelje a vele történeteket.

5. Végül ismételten fontos kihangsúlyozni, hogy az emberek stresszhelyzetre adott reakciói általában igen sokszínűek és a stresszhelyzet megélt súlyossági fokának függvényében, akár igen szélsőségesek is lehetnek. Gyermekek esetében az *érzelmi éretlenségükből* fakadóan mindez még inkább jellemző, így meghallgatásuk során egyaránt fel kell készülni a teljes *visszahúzódásra* (amely a teljes szótlanúságig is fokozódhat), valamint éppen ellenkezőleg a heves, *indulati kitörésekre* is (például rátámad az éppen vele beszélgető rendőrré). Ezen reakciók megfelelő kezelése kulcsfontosságú a gyermekkel való jó kapcsolat kialakításához.

A fentiekben felsorolt szempontokat figyelembe véve a gyermekek meghallgatása vonatkozásában az alábbi *forgatókönyv* követése javasolt: (MALÉT-SZABÓ 2015)

1. *A kapcsolatteremtés és a bizalomépítés szakasza*: amely a gyermek kihallgatásának a legfontosabb része. Itt megengedhető a szabad beszélgetés a gyermek kedvenc dolgairól vagy akár a játék is. Fontos továbbá a gyermeket ismerő felnőttel való előzetes beszélgetés is.
2. *A gyermek jogainak és kötelességeinek az ismertetése, annak biztosítása, hogy a gyermek tudja, mit várnak el tőle*: Ezt természetesen a gyermek kognitív fejlettségének megfelelően kell megvalósítani annak érdekében, hogy csökkenni tudjon a gyermek által az ismeretlen helyzet okozta feszültség és szorongás.
3. *A történetek szabad felidézése és pontos, gyermeki szavakkal történő, valamint a nonverbális jelekkel is kiegészített lejegyzése*: Ez segítheti elő azt, hogy a gyermek valóban a vele történetekről tudjon beszámolni, és ne a neki feltett kérdések mentén építsen fel egy új történetet. Fontos, hogy a történetek szabad felidézése során megengedett legyen számára a mozgás, a rajzolás, mert ezek elősegíthetik a pontos felidézést. (COLE–COLE 2006)
4. *Tisztázó kérdések feltétele*, amelynek során fontos a neutralitás fokozott megtartása.
5. *A vallomás rögzítése*; a vallomás vissza-, illetve átolvasása, javítása; a vallomás hitelesítése, aláírása: Ekkorra a gyermek már általában elfárad, így a jelen lévő felnőtt (szülő) segítsége előtérbe kerül.

Összefoglalóan elmondható, hogy a gyermekek meghallgatása igen szemléletes példája annak, amit az áldozatvédelmi szempontok büntetőeljárársban

való érvényesítése jelent. Annak az érzékeny egyensúlynak a fenntartása a cél, amely egyszerre képes biztosítani a legtöbb hiteles információ feltárását és megszerzését, miközben végig elsődleges szempontként szerepel a gyermek védelmének biztosítása. Ez utóbbiról, azaz a gyermekbarát eljárásról a 2018. július 1-jével hatályba lépett új, a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény is számos pontban rendelkezik. Ezt szolgálják továbbá a 32/2011. (XI. 18.) KIM rendelet által létrehozott, majd a 34/2015. (XI. 10.) IM rendelet által előírtan kissé átalakított különleges meghallgatószobák is.

A civil szervezetek szerepe az áldozatvédelemben

Hangsúlyozandó, hogy a harmadlagos prevencióhoz tartozó áldozatsegítés és állami kárenyhítés bár szoros kapcsolatban van a rendőrség munkájával, az idetartozó feladatok megoldása – a vonatkozó jogszabályok értelmében – túlmutat a rendőrség keretein, egyéb állami és civil szervezetekkel történő együttműködés kialakítását követeli meg. Az állami segítségnyújtás része az Igazságügyi Minisztérium által működtetett *Áldozatsegítő Szolgálat*,¹ valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma által működtetett *Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálat* (OKIT).² Ez utóbbi egy ingyenesen hívható telefonos segélyszolgálat (telefonszáma: +36 80 205 520), amelynek működésére az Áldozatsegítő Szolgálat is épít, amely az olyan személyek támogatására jött létre, akik akár közvetlenül (sértettként), akár közvetett módon (például tanúként vagy családtagon keresztül) valamely bűncselekmény, illetve tulajdon elleni szabálysértés áldozataivá váltak. Az áldozatok számára a felmerült érzelmi, lelki, anyagi és más problémák megoldásához az alábbi – térítés nélkül igénybe vehető – segítségeket képes nyújtani:

- felvilágosítást ad jogairól, kötelezettségeikről, lehetőségeikről;
- érzelmi támogatást nyújt;
- jogi tanácsot ad és gyakorlati segítséget biztosít;
- ügyvédi segítség igénybevételéhez is hozzásegít;
- igazolja az áldozati státuszt;

¹ Elérhető: <http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/aldozatsegito-szolgalat> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)

² Elérhető: www.bantalmazas.hu (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)

- krízishelyzet fennállása esetén azonnali pénzügyi segílyt adhat (a bűncselekmény vagy tulajdon elleni szabálysértést követő öt napon belül beadott kérelem alapján);
- a személy elleni erőszakos bűncselekmények súlyos sérültjei és a halálos áldozatok hozzátartozói számára mindezen túl állami kárenyhítést is adhat.

Mindezen tevékenységet kiegészítendő megemlítenő a különböző civil szervezetek áldozatokat támogató tevékenysége is, mint például a *Fehér Gyűrű Közhasznú Egyesület*,³ amely a nyugat-európai áldozatvédő szervezetek mintájára, 1989. december 21-én alakult, és 1992 óta aktív tagja az Európai Áldozattámogató Szervezetnek (Victim Support Europe). Tevékenysége során konkrét és közvetlen támogatást ad, valamint segítséget nyújt a bűncselekmények vétlen – részben a szociális helyzetük miatt rászoruló – áldozatainak és hozzátartozóiknak információadás, pszichikai (díjtalan segítségnyújtás pszichológus és mentálhigiénés szakemberrel a krízisben lévő áldozatoknak; díjtalan mediáció), egyes esetekben kisebb anyagi, valamint jogi és egyéb formában, továbbá kiáll és fellép a sértettek érdekeinek védelmében. Tevékenységük során különösen fontos, hogy a vonatkozó tapasztalatuk, valamint szakmai felkészültségük révén valóban értő figyelemmel és megértéssel képesek az áldozatok felé fordulni, ami a vonatkozó releváns információk, valamint szükség esetén anyagi segítségnyújtással kiegészülve valóban hatékonyan képes elősegíteni az elszenvedett sérelem következtében az áldozatban kialakult krízisállapot hatékony kezelését.

A Fehér Gyűrű által nyújtott segítségre jellemző, hogy általában az elszenvedett sérelem jellegétől függetlenül támogatja az áldozatokat. Számos további olyan áldozatsegítő civil szervezet létezik még, amelyek ennél sokkal szűkebb célcsoport számára jelenthetnek segítséget, például az 1994-ben létrejött *Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen* (NANE)⁴ Egyesület, amelynek célja, hogy fellépjen a nők és a gyerekek ellen elkövetett párkapcsolati és családon belüli erőszakkal szemben. Megemlítenő még új és egyben követendő kezdeményezésként a Szombathelyen létrehozott *Barnahus ház*,⁵ amely az eredeti izlandi modell alapján több szervezetből összeálló, gyermekbarát szervezet az áldozattá vált, szexuálisan zaklatott vagy bántalmazott gyermekek számára.

³ Elérhető: <http://fehergyuru.eu> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)

⁴ Elérhető: <http://nane.hu> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)

⁵ Elérhető: <https://barnahus.hu> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)

Záró gondolatok

A viktimológia és a pszichológia tudományának találkozása kiváló ösztönzésként szolgál ahhoz, hogy a kutatók és szakemberek összefogjanak annak érdekében, hogy az elesetteknek segítsenek a célzott tudományos vizsgáldásaik, valamint az eredményeik rendszerezett összefoglalása és a gyakorlati megvalósítása révén. Jelen fejezet ennek a szemléletmódnak a rendvédelem és a rendvédők gyakorlatába történő szerves átültetését és meggyökereztetését célozta a bűncselekmények áldozatainak nyújtandó támogatás elősegítése érdekében. Mindez pedig azon keresztül, hogy hozzájárul a rendvédők hatékony munkavégzéséhez, az ő lelki egészségük megőrzését is szolgálja (részletesen lásd *A rendvédők pszichológiája* című fejezet).

Felhasznált irodalom

2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről.
- 2/2013. (I. 31.) ORFK utasítás a rendőrség áldozatsegítő feladatairól.
2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról.
- Áldozatsegítő Szolgálat. Elérhető: <http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/aldozatsegito-szolgalat> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)
- ATKINSON, R. L. – ARKINSON, R. C. – SMITH, E. E. – BEM, D. J. (1999): *Pszichológia*. Budapest, Osiris.
- BAKÓ T. (2004): *Verem mélyén – könyv a krízisről*. Sorsfordító könyvek 1. Budapest, Psycho Art.
- BÁRD K. (2015): Az áldozatok jogállása a nemzeti és a nemzetközi büntetőeljárásban. In HACK P. – KIRÁLY E. – KORINEK L. – PATYI A. szerk.: *Gályapadból laboratóriumot*. Budapest, ELTE Eötvös. 205–216.
- Barnahus Hungary*. Elérhető: <https://barnahus.hu> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)
- BORBÍRÓ A. – GÖNCZÖL K. – KEREZSI K. – LÉVAY M. szerk. (2016): *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer.
- CAPLAN, G. (1964): *Principles of preventive psychiatry*. New York, Basic Book.
- CARVER, C. S. – SCHEIER, M. F. (2006): *Személyiségpszichológia*. Budapest, Osiris.
- COLE, M. – COLE, S. R. (2006): *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris.
- CSENDES L. (é. n.): *Emlékezés Dr. Tóth Tihamér viktimológiai munkásságára*. Elérhető: www.kriminologia.hu/sites/kriminologia.hu/files/2009eavscsendesl.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)

- CSISZÉR N. – FÜRI A. (1985): Egy krízisintervenció modell. In KOLOZSI B. – MÜNNICH I. szerk.: *TBZ Bulletin*. IV. 41–79.
- DAIGLE, L. E. (2018): *Victimology: A Text/Reader*. Second edition. Los Angeles, Sage.
- DALBERT, C. – DONAT, M. (2015): Belief in a just world. In WRIGHT, J. D. ed.: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Second edition. Oxford, Elsevier. Vol. 2. 487–492. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24043-9>
- DUGATKIN, L. A. (1997): *Cooperation among animals*. New York, Oxford University Press.
- Fehér Gyűrű. <http://fehergyuru.eu> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)
- GAROFALO, R. (1914): *Criminology*. Boston, Little, Brown & Company.
- GÖRGÉNYI I. (2001): *A viktimológia alapkérdései*. Budapest, Osiris.
- HÁRDI I. (1992): *A lélek egészségvédelme. A lelki egészségvédelem jelene és távlatai*. Budapest, Springer.
- HIRSCHOWITZ, R. G. (1967): Crisis therapy: A formulation. *Psychiatric Annals*, Vol. 3. 33–47.
- KÁROLY E. (1969): A viktimológia – a modern kriminológia új irányzata. In FÖLDI A. szerk.: *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Lorando Eötvös Nominatõe*. Tomus XI. Budapest.
- KULCSÁR G. – PÁSZTOR A. (2007): A gyermek tanúvallomások információtartalmának torzulási lehetőségei. *Rendészeti Szemle*, 55. évf. 5. sz. 82–98.
- LERNER, M. J. (1980): *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York, Plenum. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0448-5>
- MALÉT-SZABÓ E. (2015): A gyermekkorúak kihallgatásának és a gyermekmeghallgató szobák használatának pszichológiája. In *Kriminológiai Közlemények* 74. Budapest. 215–224.
- Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen*. Elérhető: <http://nane.hu> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)
- OLÁH A. (2004): Megküzdés és pszichológiai immunitás. In BOROSS O. – PLÉH Cs. szerk.: *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Osiris. 451–501.
- Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálat*. Elérhető: www.bantalmazas.hu (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)
- RANSCHBURG (2012): *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, Saxum.
- ROTHBAUM, F. – WEISZ, J. R. – SNYDER, S. S. (1982): Changing world and changing the self: A two-process modell of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 42, No. 1. 5–37. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.1.5>

- SELYE J. (1983): *Stressz distressz nélkül*. Budapest, Akadémia.
- SMITH, E. R. – MACKIE, D. M. (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- SZABÓ E. (2003): Bűnmegelőzés és áldozatvédelem a rendőrségi pszichológus szemével. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 2. sz. 109–120.
- SZABÓ E. (2004): Áldozatvédelem a rendőrség és a rendőrségi pszichológus szeméből. *Belügyi Szemle*, 52. évf. 6. sz. 81–95.
- SZABÓ Zs. (2003): *Rendőrségi bűnmegelőzés – előadásvázlatok a bűnmegelőzésről*. Budapest, ORFK Bűnmegelőzési Osztály.
- TAYLOR, S. (1989): *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind*. New York, Basic Books.
- TÓTH T. (1969): Gondolatok a viktimológiáról. *Belügyi Szemle*, 7. évf. 12. sz. 19–30.
- TÓTH T. (2003): *A viktimológia ismeretelmélete: A viktimológia története és vizsgálódásának tárgya*. Budapest, k. n. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/04100/04169/04169.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 24.)
- TRADE, G. (1912): *Penal Philosophy*. Boston, Transaction Publishers.
- V. KOMLÓSI A. (2001): A személyiség értelmezései. In OLÁH A. – BUGÁN A. szerk.: *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. Budapest, ELTE Eötvös. 327–427.
- VON HENTIG, H. (1948): *The criminal and his victim: Studies in the sociobiology of crime*. New Haven, Yale University Press.
- WERTHAM, F. (1949): *The Show of Violence*. New York, Doubleday & Company.
- Z. PAPP Zs. (2017): Az áldozathibáztatás pszichológiai magyarázatai, A kontroll szerepe az áldozatsegítésben. *Alkalmazott Pszichológia*, 17. évf. 1. sz. 77–97.